

Polski dopełniacz w węgierskiej perspektywie porównawczej

Wiesław Tomasz STEFAŃCZYK*

Wydział Polonistyki, Uniwersytet Jagielloński, ul. Grodzka 64, PL-30-007 Kraków, Polska

Received: 22 January 2022 • Accepted: 15 March 2022

Published online: 12 August, 2022

© 2022 Akadémiai Kiadó, Budapest

STRESZCZENIE

Polszczyzna i język węgierski są językami odrębnymi zarówno pod względem genetycznym, jak i typologicznym. Polszczyzna jest językiem indoeuropejskim, słowiańskim o zdecydowanej przewadze cech fleksyjnych, natomiast język węgierski jest językiem uralskim, ugrofińskim, a ściślej ugryjskim, aglutynacyjnym typu postpozycyjnego. Owe odrębności obejmują wszystkie płaszczyzny systemu językowego, zwłaszcza słownictwo i morfologię. Zasadnicza różnica między aglutynacyjnym i fleksyjnym typem językowym wyraża się w tym, że morfemy aglutynacyjne doklejane do rdzenia wyrazu są zasadniczo jednofunkcyjne, natomiast morfemy fleksyjne kumulują w sobie kilka funkcji, np. w konstrukcji w *samochodach* końcówka *-ach* jest jednocześnie wykładnikiem przypadku (locativus) i liczby (liczba mnoga). W analogicznej formie węgierskiej *autókbán* występują dwa morfemy *-k-*, wskazujący na liczbę mnogą oraz *-ban*, wyrażający przypadek (inessivus). Przykłady aglutynacji można odnaleźć również w języku polskim, dominują one w formach czasu przeszłego i trybu przypuszczającego.

Podobnie jak większość języków ugrofińskich, węgierszczyzna jest językiem o silnie rozbudowanym systemie przypadkowym. W zależności od ujęcia wyróżnia się od 18 do 25 przypadków. W języku węgierskim przypadki są zasadniczo jednofunkcyjne, natomiast przypadki polskie pełnią na ogół jednocześnie kilka funkcji. Najbardziej wielofunkcyjnym przypadkiem w polskim systemie kazualnym jest dopełniacz. W sposób ewidentny świadczy o tym fakt, że ma on ekwiwalenty w siedmiu różnych przypadkach węgierskich, tj. elativus, illativus, delativus, adessivus, ablativus, allativus i terminativus. Ich ekwiwalencja, choć nie w pełni precyzyjna, jest możliwa dzięki przyimkom jako konstytutywnym komponentom przypadku. W przeciwieństwie do afiksów węgierskich, polskie przyimki jednak są wielofunkcyjne, np. za pomocą prepozycji

* Corresponding author. E-mail: wieslaw.stefanczyk@uj.edu.pl

z(e) oraz *do* oddaje się dwa, a nawet trzy różne przypadki węgierskie. Afiksy węgierskie, będące odpowiednikami polskich przyimków i końcówek fleksyjnych, pełnią na ogół jedną, ściśle określoną funkcję.

Z polskiego punktu widzenia najbardziej skomplikowaną kategorią w języku węgierskim jest sposób realizacji konstrukcji dzierżawczych. Wyraża się to w całkowicie odmiennym szyku składników, istnieniu morfemów dzierżawczych dodawanych do członu oznaczającego przedmiot posiadany, a zatem zupełnie odrębnej relacji: posiadacz – przedmiot posiadany. W konstrukcjach tych ukryty jest językowy obraz świata: inny w polszczyźnie i całkowicie odrębny w języku węgierskim. Konstrukcje te stanowią olbrzymie wyzwanie zarówno dla osób uczących się języka węgierskiego jako obcego, jak i ich nauczycieli.

SŁOWA KLUCZOWE

dopełniacz, przypadek, rzeczownik, język polski, język węgierski, fleksja, aglutynacja, ekwiwalencja

1. CZĘŚĆ WSTĘPNA

Polszczyzna i język węgierski są językami odrębnymi zarówno pod względem genetycznym, jak i typologicznym. Polszczyzna jest językiem indoeuropejskim, ściślej słowiańskim, natomiast węgierszczyzna jest językiem uralskim, ugrofińskim. Pod względem typologicznym polszczyzna należy do języków o przewadze cech fleksyjnych, natomiast węgierszczyzna jest językiem aglutynacyjnym typu postpozycyjnego.¹ Zasadnicza różnica między fleksyjnym a aglutynacyjnym typem językowym dotyczy sposobu wyrażania kategorii gramatycznych, ściślej morfologicznych. Jako przykład może posłużyć sposób realizacji kategorii przypadku. W językach fleksyjnych morfemy fleksyjne kumulują w sobie jednocześnie kilka funkcji, np. w konstrukcji *Widzę nauczycieli* końcówka *-i* jest jednocześnie wykładnikiem liczby (liczba mnoga) i przypadku (biernik) (por. POŁAŃSKI 1993: 20, FODOR 2017). W językach aglutynacyjnych natomiast morfemy są zasadniczo jednofunkcyjne, np. w analogicznym zdaniu węgierskim *Látom a tanárokat* rdzeniem jest *tanár* ‘nauczyciel’, morfem *-k* – połączony z samogłoską łączącą *o* jest wykładnikiem liczby mnogiej, natomiast końcówka *-t* poprzedzona samogłoską łączącą *a* jest wyznacznikiem accusativu. Dzięki istnieniu odrębnego wykładnika liczby *-k* ta sama końcówka (morfem przypadku) występuje zarówno w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej, por. *ház* ‘dom’, *házban* ‘w domu’, *házakban* ‘w domach’; *autó* ‘auto, samochód’, *autóból* ‘z samochodu’, *autókból* ‘z samochodów’; *asztal* ‘stół’, *asztalra* ‘na stół’, *asztalokra* ‘na stoły’. W polszczyźnie jako języku fleksyjnym, choć istnieją formy synkretyczne, występują zasadniczo odmienne końcówki w obu liczbach – inne w liczbie pojedynczej i inne w liczbie mnogiej, a także końcówki równoległe w obrębie jednego przypadku.

W języku polskim występują również elementy aglutynacji. Typowo zlepkową budowę mają we współczesnej polszczyźnie zwłaszcza formy czasownika w czasie przeszłym i trybie przypuszczającym. Jako przykład może posłużyć postać trybu przypuszczającego czasownika, np. w for-

¹ Znaczna część języków aglutynacyjnych ma budowę prepozycyjną, np. języki nigero-kongijskie czy nilosaharyjskie. Wszelkie morfemy dodawane są w tych językach w prepozycji względem rdzenia wyrazu. Jako przykład może posłużyć język suahili, por. formy kazualne rzeczownika, np. *kanisa* ‘kościół’, *kwakanisa* ‘w kościele’ lub odmianę czasownika *soma* ‘czytać’ w czasie przeszłym, por.: *nilisoma* ‘czytałem, czytałem’, *ulisoma* ‘czytałeś, czytałaś’, *alisoma* ‘czytał, czytała, czytało’, *tulisoma* ‘czytaliśmy, czytałyśmy’, *mlisoma* ‘czytaliście, czytałyście’, *walisoma* ‘czytali, czytały’ (por. PERROTT 1954, STOPA–GARLICKI 1966).

mie *czytałabym* rdzeniem jest *czyta*, *l* wskazuje na czas przeszły, *a* jest wyznacznikiem rodzaju żeńskiego, *by* wyraża tryb przypuszczający, natomiast *-m* jest końcówką osobową (por. TOKARSKI 1951, WEINSBERG 1983: 242–243, NAGÓRKO 1996: 77–80).

Przytoczone wyżej przykłady wskazują na jeszcze jedną istotną różnicę między fleksyjną polszczyzną a aglutynacyjnym językiem węgierskim. Węgierszczyzna mianowicie jest językiem bezprzyimkowym. Funkcje przyimków, zwykle pierwotnych, pełni w języku węgierskim rozbudowany system afiksów aglutynacyjnych, będących jednocześnie zarówno ekwiwalentami prepozycji, jak i końcówek fleksyjnych. Warto dodać, że owe afiksy – w przeciwieństwie do asemantycznych końcówek fleksyjnych – mają ściśle określone znaczenie w postaci polskich przyimków, na ogół pierwotnych, np. *-ban / -ben* ‘w’: np. *autóban* ‘w samochodzie’; *-ba / -be* ‘do’ (do środka): np. *autóba* ‘do samochodu’; *-val / -vel* ‘z’ (z kimś, z czymś): np. *Máriával* ‘z Marią’; *-ig* ‘do’ (do określonego czasu, miejsca): np. *szombatig* ‘do soboty’. Bez wspomnianego aspektu semantycznego afiksów aglutynacyjnych niemożliwe by było opanowanie węgierskiego systemu kazualnego. Wspomniana ekwiwalencja semantyczna nie jest jednak pełna, istnieje bowiem znaczna grupa leksemów, głównie toponimów węgierskich, które są wyrażane odmiennie niż w polszczyźnie: np. *Budapesten* ‘w Budapeszcie’ (dosł. na Budapeszcie), *Szegeden* ‘w Szegedzie’ (dosł. na Szegedzie), *Miskolcon* ‘w Miskolcu’ (dosł. na Miskolcu), *Siófokon* ‘w Siófoku’ (dosł. na Siófoku). Różnica między polszczyzną a językiem węgierskim wyraża się w tego typu przykładach zastosowaniem superessivu zamiast inessivu. Podobnie również w polszczyźnie pewna część toponimów występuje w połączeniu z przyimkiem *na*, por. *na Litwie*, *na Łotwie*, *na Białorusi*, *na Ukrainie*, *na Słowacji*. W języku węgierskim funkcję tę pełni inessivus, por. *Litvániában*, *Lettországbán*, *Belaruszban*, *Ukrajnában*, *Szlovákiában*. Pełna korelacja, co warto podkreślić, dotyczy toponimu Węgry, por. *na Węgrzech* – *Magyarországon*.

Należy zaznaczyć, że sam system afiksów nie jest w stanie wyrażać wszelkich relacji językowych, np. przestrzennych czy temporalnych. W związku z tym z czasem w ciągu dziejów języka ukształtował się system poimków (postpozycji), będących na ogół odpowiednikami polskich przyimków wtórnych: np. *szemben* ‘naprzeciw, naprzeciwko’, *ellen* ‘przeciw, przeciwko’, *felé* ‘w stronę, ku’, *köszönhetően* ‘dzięki’, *keresztül* ‘przez’, por. *a templommal szemben* ‘naprzeciwko kościoła’, *a város felé* ‘w stronę miasta, ku miastu’, *Krakkón keresztül* ‘przez Kraków’ (BALOGH 2000b).

Wspomniane afiksy aglutynacyjne – w przeciwieństwie do polisemicznych i jednocześnie wielofunkcyjnych polskich przyimków pierwotnych – mają na ogół jedno ściśle określone znaczenie i są konstytutywnymi komponentami przypadków węgierskich. W związku z bogactwem afiksów język węgierski, podobnie zresztą jak zdecydowana większość języków aglutynacyjnych, ma rozbudowany system kazualny. W zależności od ujęcia wyodrębnia się w nim od 20 (BALOGH 2000a) do 24 (VELCSOV 1991), a nawet do 25 przypadków (CSAPLÁROS 1963). Należy podkreślić, że przypadki węgierskie, podobnie jak ich konstytutywne składniki, tj. afiksy, są zasadniczo jednofunkcyjne, natomiast przypadki polskie – w przeciwieństwie do węgierskich – są na ogół wielofunkcyjne, posiadają inną strukturę i mogą mieć ekwiwalenty w postaci kilku przypadków węgierskich.

Należy zaznaczyć, że przypadki węgierskie mają budowę syntetyczną, są bowiem wyrażane tylko za pomocą afiksu dodawanego w postpozycji względem rdzenia wyrazu lub / i innych morfemów: np. *Krakkóban* ‘w Krakowie’ (inessivus), *Krakkóból* ‘z Krakowa’ (elativus), *Krakkóba* ‘do Krakowa’ (illativus), *könyvemet* ‘moją książkę’ (accusativus).

We współczesnym polskim systemie kazualnym dominują przypadki analityczne realizowane za pomocą przyimka i końcówki fleksyjnej: np. w *Budapeszcie*, z *Budapesztu*, do *Budapesztu*. Syntetyczne struktury kazualne typu *dom brata*, *mąż sąsiadki*, *kawałek ciasta* są mniej liczne i ustawicznie wypierają je konstrukcje z przyimkiem, por. *zaczynać coś czymś* > *zaczynać coś od czegoś*, *pisać coś komuś* > *pisać coś do kogoś* (por. KEMPF 1978, KURYŁOWICZ 1987). W wypadku rzeczowników nieodmiennych przyimek jest jedynym wykładnikiem, wskazującym na funkcje składniowe, por. np. *na judo*, z *karaoke*, z *Batumi*. Należy zaznaczyć, że we współczesnym języku polskim liczba indeklinabiliów ustawicznie wzrasta (KRZYŻANOWSKI 2013).

Przypadki węgierskie układają się w trzyplaszczynową strukturę (węg. *irányhármasság*), przedstawiającą opisywany obiekt w ujęciu statycznym oraz dynamicznym, wskazującym oddalanie się i zbliżanie, tj. kierunek od celu i do celu, por.:

inessivus	>	elativus	>	illativus
<i>iskolában</i> 'w szkole'		<i>iskolából</i> 'ze szkoły'		<i>iskolába</i> 'do szkoły'
supressivus	>	delativus	>	sublativus
<i>asztalon</i> 'na stole'		<i>asztalról</i> 'ze stołu'		<i>asztalra</i> 'na stół'
adessivus	>	ablativus	>	allativus
<i>Annánál</i> 'u Anny'		<i>Annától</i> 'od Anny'		<i>Annához</i> 'do Anny'

Podobny opis występuje w innych językach ugrofińskich, jak np. w estońskim, por. *Tartus* 'w Tartu', *Tartust* 'z Tartu', *Tartusse* 'do Tartu' (ELERT 1995) czy fińskim: np. *Puolassa* 'w Polsce', *Puolasta* 'z Polski', *Puolaan* 'do Polski' (WAŁĘGA 1978). Ujęcie to w znaczny sposób nie tylko pomaga poznać język węgierski i inne języki ugrofińskie, lecz także zrozumieć jego (ich) istotę.

2. CZĘŚĆ ANALITYCZNA

Przedmiotem niniejszych rozważań jest – jak zaznaczono w tytule – polski dopełniacz w węgierskiej perspektywie porównawczej. Genetivus stanowił przedmiot wieloaspektowych i wielopłaszczyznowych dociekań zarówno badaczy obcych, jak i polskich. Dotychczas próbowano rozwikłać jego skomplikowaną strukturę fleksyjną (GRAPPIN 1956, WESTFAL 1956, RILEY 1999, STEFAŃCZYK 2007) oraz wskazać jego funkcje i miejsce w indoeuropejskim systemie kazualnym (por. np. HEINZ 1955). Niewiele jednak miejsca poświęcono aspektowi porównawczemu, w tym polsko-węgierskiemu. Autor żywi nadzieję, że niniejszy szkic, choćby w skromnym zakresie, wypełni tę lukę.

Dopełniacz obok mianownika i biernika należy do trzech najczęściej używanych przypadków polskich, przypadkami o najniższej frekwencji są celownik i wołacz (MIODUNKA 1992). Wiąże się to z jego obciążeniem funkcjonalnym, do jego głównych funkcji należy bowiem wyrażanie stosunków dzierżawczych (possessivus): np. *samochód ojca*, *biurko profesora*, *siostra kolegi*; partytywnych (partitivus): np. *kawałek ciasta*, *szczypta soli*, *garść maki*; przeczenia (negativus): np. *nie mam siostry*, *nie jem masła*, *nie mam ołówka* czy dopełnienia (objectivus): np. *szukam zeszytu*, *ślucham muzyki*, *unikam złych ludzi*. Należy podkreślić, że z dopełniaczem łączy się ok. 100 przyimków, zarówno pierwotnych typu *od*, *do*, *u*, *z*, jak i (zwłaszcza) wtórnych: np. *na podstawie*, *na*

przeciwko, na wprost, spośród, wobec, w zakresie, co w sposób ewidentny świadczy o wskazanym wyżej jego obciążeniu funkcjonalnym (STEFAŃCZYK 1996).

Biorąc pod uwagę zasygnalizowane wyżej fakty, trudno się dziwić, że opis morfologiczny dopełniacza przysparza językoznawcom wielu trudności. Dotyczy to zwłaszcza niewyjaśnionej dotychczas jednoznacznie dystrybucji końcówek *-a* i *-u* w liczbie pojedynczej rzeczowników nieżywotnych rodzaju męskiego, a także końcówek liczby mnogiej rzeczowników o tematach miękkich i funkcjonalnie miękkich. Z badań wynika, że we współczesnej polszczyźnie w grupie rzeczowników męskożywotnych dominuje nadal ilościowo końcówka *-u*, natomiast relatywnie nowo przyswojone słowa otrzymują obie końcówki równolegle: np. *internetu, modemu, telebimu; komputera, absorbera, axela*. W dopełniaczu liczby mnogiej dokonuje się proces, prowadzący do dwu bardzo istotnych uproszczeń:

1. rzeczowniki o tematach funkcjonalnie miękkich i miękkich wszystkich rodzajów gramatycznych otrzymują jedną wspólną końcówkę *-i* / *-y*: np. *witraży, komży, wybrzeży, niszczycieli, dziupli, przedszkoli*;
2. dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju żeńskiego o tematach stwardniałych i miękkich jest (staje się) synkretyczny z formą dopełniacza liczby mnogiej: np. *kawiarni, poczekalni, gondoli, recepcji, wieczery, mszy* (por. STEFAŃCZYK 2007).

Zasygnalizowaną złożoność dopełniacza odzwierciedla również aspekt porównawczy. Polski genetivus ma ekwiwalenty, nie licząc konstrukcji dzierżawczych, o czym mowa w dalszej części artykułu, w siedmiu różnych przypadkach węgierskich, są to elativus, illativus, delativus, adessivus, ablativus, allativus, terminativus. Poniżej znajduje się ich krótki przegląd wraz z egzemplifikacją.

Elativus jest przypadkiem oznaczającym opuszczanie przez desygnat wnętrza pewnego obiektu. W języku węgierskim wyrażany jest za pomocą afiksów *-ból* / *-ből*, jego odpowiednikiem we współczesnej polszczyźnie jest konstrukcja *z* + dopełniacz, np.:

Krakkóból 'z Krakowa'; *Varsóból* 'z Warszawy';
vonatból 'z pociągu', *vonatokból* 'z pociągów';
szekrényből 'z szafy', *szekrényekből* 'z szaf';
könyvből 'z książki', *könyvekből* 'z książek';
szótárból 'ze słownika', *szótárakból* 'ze słowników';
templomból 'z kościoła', *templomokból* 'z kościołów'.

Illativus – w przeciwieństwie do elativu – oznacza kierunek ruchu do wnętrza jakiegoś obiektu. W węgierszczyźnie realizowany jest za pomocą afiksów *-ba* / *-be*, jego ekwiwalentem w języku polskim jest konstrukcja *do* + dopełniacz, np.:

Krakkóba 'do Krakowa'; *Varsóba* 'do Warszawy';
vonatba 'do pociągu', *vonatokba* 'do pociągów';
szekrénybe 'do szafy', *szekrényekbe* 'do szaf';
könyvbe 'do książki', *könyvekbe* 'do książek';
szótárba 'do słownika', *szótárakba* 'do słowników';
templomba 'do kościoła', *templomokba* 'do kościołów'.

Delativus jest przypadkiem służącym do wyrażania oddalania się jakiegoś przedmiotu od jego zewnętrznej strony. W języku węgierskim wyrażają go afiksy *-ról / -ről*, w polszczyźnie odpowiada mu na ogół konstrukcja *z + dopełniacz*, np.:

asztalról 'ze stołu', *asztalokról* 'ze stołów';
piacról 'z placu', *piacokról* 'z placów';
padról 'z ławki', *padokról* 'z ławek';
polcról 'z półki', *polcokról* 'z półek';
falról 'ze ściany', *falakról* 'ze ścian';
előadásról 'z wykładu', *előadásokról* 'z wykładów';
temetésről 'z pogrzebu', *temetésekről* 'z pogrzebów'.

Przypadek ten obejmuje również wspomniane wcześniej liczne toponimy węgierskie, np.:

Magyarországról 'z Węgier';
Budapestről 'z Budapesztu';
Szegedről 'z Szegedu';
Miskolcraól 'z Miskolca';
Siófokról 'z Siófoku'.

Adessivus jest przypadkiem stosowanym do wyrażania relacji przestrzennych różnych przedmiotów, ich bliskości przestrzennej, oznacza ponadto stykanie się jednego przedmiotu z zewnętrzną stroną drugiego przedmiotu. W języku węgierskim adessivus wyrażany jest za pomocą afiksów *-nál / -nél*. Jego polskim odpowiednikiem jest najczęściej konstrukcja *u + dopełniacz*, np.:

Annánál 'u Anny';
Krisztinánál 'u Krystyny';
Péternél 'u Piotra';
fodrásznál 'u fryzjera';
igazgatónál 'u dyrektora';
doktornál 'u doktora';
szabónál 'u krawca'.

W związku z tym, że przyimek *u* odnosi się we współczesnej polszczyźnie zasadniczo do osób wszelkie relacje nieosobowe oddaje się obecnie głównie za pomocą konstrukcji *przy + miejscownik*, np.:

asztalnál 'przy stole';
ablaknál 'przy oknie';
falnál 'przy ścianie';
ajtónál 'przy drzwiach'.²

² Por. dawne konstrukcje typu *u drzwi*, *u okna* czy też zachowane do dziś konstrukcje typu *u podnóza gór*, *u źródła rzeki*, *u zbiegu ulic*, *u stóp góry*, *u kresu sił*. Te ostatnie są uznawane jednak za nacechowane (książkowe) (por. DUBISZ 2003).

Ablativus jest przypadkiem służącym do wyrażania oddalania się od zewnętrznej powierzchni jakiegoś przedmiotu. Jego wykładnikiem w języku węgierskim jest afiks *-tól / -től*, będący ekwiwalentem polskiej konstrukcji *od* + dopełniacz, np.:

Annától ‘od Anny’;
Krisztinától ‘od Krystyny’;
Pétertől ‘od Piotra’;
fodrásztól ‘od fryzjera’;
igazgatótól ‘od dyrektora’;
dokortól ‘od doktora’;
szabótól ‘od krawca’;
ablaktól ‘od okna’;
ajtótól ‘od drzwi’.

Allativus jest przypadkiem oznaczającym przemieszczanie się (zbliżanie się) jednego przedmiotu do zewnętrznej strony drugiego. Wykładnikiem allativu w języku węgierskim jest końcówka *-hoz / -hez / -höz*. Jego współczesnym polskim odpowiednikiem jest konstrukcja przyimkowa *do* + dopełniacz, np.:³

Annához ‘do Anny’;
Krisztinához ‘do Krystyny’;
Péterhez ‘do Piotra’;
fodráshoz ‘do fryzjera’;
igazgatóhoz ‘do dyrektora’;
doktorhoz ‘do doktora’;
szabóhoz ‘do krawca’;
ablakhoz ‘do okna’;
ajtóhoz ‘do drzwi’.

Adessivus, ablativus i allativus tworzą typową trzelementową strukturę kazualną, por. *Annánál* ‘u Anny’ > *Annától* ‘od Anny’ > *Annához* ‘do Anny’.

Terminativus jest przypadkiem służącym do oznaczania kresu, granicy czegoś, np. miejsca, czasu. Jego formalnym wyznacznikiem w języku węgierskim jest afiks *-ig*, będący ekwiwalentem polskiej konstrukcji przyimkowej (*aż*) *do* + dopełniacz, np.:

Budapestig ‘do Budapesztu’ (tzn. jako końcowego, ostatecznego celu);
keddig ‘do wtorku’;
szombatig ‘do soboty’;
négy óráig ‘do godziny czwartej’;
estig ‘do wieczora’;
a hónap végéig ‘do końca miesiąca’;
holnapig ‘do jutra’.

³ Najbardziej adekwatnym ekwiwalentem jest przyimek *ku*, którego obecnie jednak nie używa się w przytaczanych tu kontekstach. Bardzo dobrym odpowiednikiem jest rosyjska konstrukcja celownikowa z przyimkiem *к*, np.: *к Анне* ‘do Anny’ (dosł. ku Annie), *к отцу* ‘do ojca’ (dosł. ku ojcu).

Należy zaznaczyć, że polskie przyimki pierwotne są wieloznaczne i wielofunkcyjne. Odzwierciedla to fakt, że jeden przyimek jest ekwiwalentem dwu, a nawet trzech różnych przypadków węgierskich, np. prepozycja *do* jest odpowiednikiem illativu: np. *Krakkóba* ‘do Krakowa’, allativu: np. *Krisztinához* ‘do Krystyny’ oraz terminativu: np. *holnapig* ‘do jutra’, natomiast przyimek *z(e)* jest ekwiwalentem elativu: np. *Krakkóból* ‘z Krakowa’ i delativu: np. *asztalról* ‘ze stołu’. Węgierszczyzna jest w omawianym kontekście językiem o bardzo wysokim stopniu precyzji.

Polski dopełniacz oprócz przedstawionych wyżej przypadków jest również ekwiwalentem węgierskich konstrukcji dzierżawczych. W systemie kazualnym języka węgierskiego poza dativem possessivem, o czym mowa w dalszej części artykułu, nie ma odrębnej formy przypadkowej, wyrażającej stosunki dzierżawcze (por. CSAPLÁROS 1963, VELCSOV 1991, BALOGH 2000a). Funkcje possessivu pełni w języku węgierskim system morfemów dzierżawczych dodawanych do rdzenia wyrazów. Nie są one jednak traktowane jako odrębny przypadek, ponieważ dodaje się do nich inne elementy morfologiczne, tj. morfemy kazualne, np.:

Laci felesége ‘żona Laciego’ (-e jest morfemem dzierżawczym);

Laci feleségét láttam ‘widziałem żonę Laciego’ (-t jest końcówką accusativu).

Jak wspomniano węgierskie konstrukcje dzierżawcze wyraża się za pomocą morfemów zwanych osobowo-dzierżawczymi (węg. *birtokos személyragok*), są to afiksy 3. osoby liczby pojedynczej lub mnogiej. W przeciwieństwie do afiksów kazualnych morfemy te są jakościowo odmienne w obu liczbach – inne w liczbie pojedynczej i inne w liczbie mnogiej. W liczbie pojedynczej funkcje dzierżawcze wyrażają morfemy -a, -e, -ja, -je, natomiast w liczbie mnogiej -i, -ai, -ei, -jai, -jei. Ich użycie uzależnione jest od jakości wygłosu oraz od harmonii wokalicznej: np. *szótára* (*szótár* ‘słownik’), *könyve* (*könyv* ‘książka’), *autója* (*autó* ‘auto, samochód’), *kertje* (*kert* ‘ogród’); *hallgatói* (*hallgató* ‘student, słuchacz’), *barátai* (*barát* ‘przyjaciół’), *nyelvei* (*nyelv* ‘język’), *családjai* (*család* ‘rodzina’), *kertjei* (*kert* ‘ogród’).

Ich zastosowanie jest na ogół regularne, pewne osobliwości występują w formach typu *apa* ‘ojciec’, *anya* ‘matka’, *fiú* ‘syn’ czy *barát* ‘przyjaciół’, mających historycznie uwarunkowane formy dzierżawcze *apja*, *anyja*, *fia*. Regularne formy z morfemem -ja, tj. *apája*, *anyája*, *fiúja* mają na ogół zmodyfikowane znaczenie: np. *Anna fiúja* ‘chłopak / przyjaciel Anny’ lub pojawiają się w konstrukcjach typu *a világ legjobb anyája* ‘najlepsza matka na świecie’, *a világ legjobb apája* ‘najlepszy ojciec na świecie’. W wypadku leksemu *barát* występuje niekonsekwencja postaci liczby pojedynczej *barátja* względem liczby mnogiej *barátai*. Oczekiwaną formą liczby mnogiej powinna być – jak się wydaje – postać z morfemem -jai, a nie jak wskazuje przytoczony przykład -ai. W porównaniu jednak z polskimi końcówkami dopełniacza i ich nie w pełni wyjaśnionymi regułami użycia system węgierskich morfemów dzierżawczych jawi się jako wysoce przejrzysty.

W przeciwieństwie do polskich końcówek fleksyjnych węgierskie morfemy dzierżawcze mają ściśle określone znaczenie. Ich ekwiwalentami semantycznymi są polskie zaimki dzierżawcze, tak więc morfemy -a, -e, -ja, -je są odpowiednikami polskich zaimków *jego*, *jej*, natomiast -i, -ai, -ei, -jai, -jei odpowiadają znaczeniowo polskiemu zaimkowi *ich*. Wspomniany aspekt semantyczny jest w zasadzie nieistotny z punktu widzenia ekwiwalencji semantycznej, wszelkie bowiem węgierskie konstrukcje possessywne mają odpowiedniki w postaci polskiego dopełniacza, np.:

a könyvtár igazgatója ‘dyrektor biblioteki’ (dosł. biblioteka – jej dyrektor);
Anna barátnője ‘przyjaciółka Anny’ (dosł. Anna – jej przyjaciółka);
Laci családjá ‘rodzina Laciego’ (dosł. Laci – jego rodzina);
a tanszék tagja ‘członek katedry’ (dosł. katedra – jej członek);
a város központja ‘centrum miasta’ (dosł. miasto – jego centrum).

Omawiany aspekt semantyczny pozwala jednak wnikać w istotę węgierskich konstrukcji dzierżawczych oraz zrozumieć sposób ich realizacji wraz ze wszystkimi osobliwościami, jak szyk składników czy relacja posiadacz – przedmiot posiadany.

W węgierszczyźnie – w przeciwieństwie do języków indoeuropejskich, a także ugrofińskich jak fiński czy estoński⁴ – morfemy dzierżawcze otrzymuje nie posiadacz, lecz przedmiot posiadany, np.:

a lány ruhája ‘ubranie córki’ (*ruha* ‘ubranie’ + *-ja*);
a nagymamám szemüvege ‘okulary mojej babci’ (*szemüveg* ‘okulary’ + *-e*);
Emília férje ‘mąż Emilii’ (*férj* ‘mąż’ + *-e*);
a tanár tankönyve ‘podręcznik nauczyciela’ (*tankönyv* ‘podręcznik’ + *-e*);
a világ nyelvei ‘języki świata’ (*nyelv* ‘język’ + *-ei*);
a kórház dolgozói ‘pracownicy szpitala’ (*dolgozó* ‘pracownik’ + *-i*);
a feleségem barátnője ‘przyjaciółki mojej żony’ (*barátnő* ‘przyjaciółka’ + *-i*).⁵

Przedstawione konstrukcje mogą być również wyrażane, choć zdecydowanie rzadziej, za pomocą dativu possessivu, w których końcówkę celownika, tj. *-nak* / *-nek*, otrzymuje strona posiadająca, natomiast przedmiot posiadany poprzedzony przedimkiem określonym *a*, *az* przybiera morfemy dzierżawcze (jak w przytoczonych wyżej przykładach), np.:

a lánynak a ruhája;
Emíliának a férje;
a világnak a nyelvei.

W praktyce językowej przedimek *a*, *az* bywa niekiedy pomijany. Dowodzą tego zarówno dawne, poświadczane w tekstach konstrukcje: np. *Istennek szent Anyja* ‘święta Matko Boga, Matka Boża’, *angyaloknak királynéja* ‘królowa aniołów’, jak również współczesne przykłady użycia typu *az anyósomnak a rokonai* ‘krewni mojej teściowej’. Ślady dativu possessivu występują również w języku polskim, por. np. *Bogurodzica*, *psubrat*, a także używane współcześnie konstrukcje z zaimek w celowniku typu *urodził mi się syn*, *zmarł mi ojciec*.

⁴ W języku estońskim i fińskim konstrukcje dzierżawcze wyraża się podobnie jak w polszczyźnie, tzn. za pomocą końcówek genetivu, por. fin. *Vilhelmin auto* ‘auto, samochód Wilhelma’, *Jussin puhelin* ‘telefon Jussiego’ i est. *Poja auto* ‘auto, samochód chłopaka’, *Tomaszi vend* ‘brat Tomasza’.

⁵ Pewne podobieństwo występuje w języku tureckim, gdzie przedmiot posiadany również otrzymuje sufiks dzierżawczy: por. *ev-in dam-i* ‘dach domu’, *Ali'nin araba-si* ‘samochód Aliego’, *Sami'nin kitab-i* ‘książka Samiego’, *Sami'nin anne-si* ‘matka Samiego’. W przeciwieństwie jednak do języka węgierskiego strona posiadająca przybiera sufiks genetivu, tj. *-in*, por. *ev-in* (por. SCHAAIK 2020). Ten sam sufiks genetivu *-in* występuje również w języku fińskim, por. przypis 4.

W przedstawiony wyżej sposób realizowane są proste konstrukcje dzierżawcze, składające się z dwu elementów, tj. posiadacza i przedmiotu posiadanego. Na odrębną uwagę zasługują wieloskładnikowe konstrukcje possessywne, tj. takie, gdy strona posiadająca jest jednocześnie posiadaczem. W tego typu konstrukcjach pierwszy posiadacz nie otrzymuje żadnych elementów morfologicznych, drugi przybiera morfemy dzierżawcze wraz z końcówką celownika *-nak / -nek*, natomiast przedmiot posiadany poprzedzony przedimkiem *a*, *az* dostaje morfemy dzierżawcze liczby pojedynczej lub mnogiej w zależności od ilości posiadanych przedmiotów, por. *Laci feleségének a barátnője* ‘przyjaciółka żony Laciego’ (dosł. Laci – jego żonie – jej przyjaciółka). W języku węgierskim występuje więc wprost odwrotny niż w polszczyźnie szyk składników konstrukcji dzierżawczych. W polszczyźnie bowiem pierwsze miejsce zajmują przedmioty posiadane, natomiast ostatnie strona posiadająca. Konstrukcje te ilustrują przedstawione poniżej przykłady:

Ádám lányának a biciklijé ‘rower córki Adama’;
Anna férjének az igazgatója ‘dyrektor męża Anny’;
a szomszédunk bátyjának a gyerekei ‘dzieci starszego brata naszego sąsiada’;
a nővérem barátnőjének a háza ‘dom przyjaciółki mojej starszej siostry’;
a kiadó igazgatójának a felesége ‘żona dyrektora wydawnictwa’;
a cég tulajdonosának a lányai ‘córki właściciela firmy’;
a szüleim barátainak a gyerekei ‘dzieci przyjaciół moich rodziców’.

Na odrębną uwagę zasługują morfemy dzierżawcze *-é* oraz *-éi* (*-é* + *-i*). Pierwszy z nich wskazuje na posiadanie przez posiadacza jednego przedmiotu, natomiast drugi na posiadanie wielu przedmiotów. Tego typu formacje występują w funkcji samodzielnej, tzn. nie są składnikami przedstawionych wyżej konstrukcji possessywnych. Ich współczesnymi odpowiednikami są zasadniczo formy dopełniacza, np.:

Ez Péteré ‘To jest Piotra’;
Az autó Éváé ‘Ten samochód jest Ewy’;
Ez a fiámé ‘To jest mojego syna’;
A ruha a fiúé ‘To jest ubranie chłopca’;
A könyv a tanárunké ‘To jest książka naszego nauczyciela’;
Ez anyámé ‘To jest mojej matki’;
Ez Krisztináé ‘To jest Krystyny’.

Niekiedy podanie pełnej ekwiwalencji bywa problematyczne, są to bowiem na ogół struktury eliptyczne, pojawiające się w ściśle określonym kontekście, jak np. odpowiedź na pytanie typu *Kié ez?* ‘Czyje to jest?’ – *Tamáse* ‘Tomasza’. Jako inny przykład może posłużyć zdanie *Jánoséi is itt voltak*. Wydaje się, że zdecydowanie lepszymi odpowiednikami omawianych morfemów są dawne końcówki *-ów / -owy*, *-in* wraz z wariantami rodzajowymi: np. *Tomków*, *Tomkowa*, *Tomkowe*, *matczyn*, *matczyna*, *matczyne*. Wskazany wyżej przykład można by zatem przetłumaczyć następująco: *Januszowi też tutaj byli* (np. synowie). Za wskazaną tu ekwiwalencją przemawiają ponadto czynniki systemowe. W języku węgierskim mianowicie formacje dzierżawcze typu *Péteré*, *Jánoséi* otrzymują afiksy kazualne: np. *Péterével*, *Jánoséihoz*. Przetłumaczenie wskazanych tu przykładów za pomocą dopełniacza z wykorzystaniem odpowiednich przyimków byłoby dalekie od stanu faktycznego. Jednakże użycie dzierżawczych form przymiotnikowych, wyrażających zarówno

liczbę, jak i przypadek, choć nieco przestarzałe, w pełni oddaje sens przytoczonych tu przykładów, tj. *Péterével* ‘z Piotrowym’ (np. synem), *Jánoséihoz* ‘do Januszowych’ (np. dzieci, synów). Użycie tego typu form jest jednak we współczesnej standardowej polszczyźnie dość rzadkie, występują one na ogół w utrwalonych konstrukcjach typu *stolica Piotrowa*, *Pyrrusowe zwycięstwo*, *Szyfowa praca*, *matczyne ręce*, nadal żywe są w gwarach i bogato poświadczone w warstwie onomastycznej, o czym świadczą liczne toponimy typu *Kraków*, *Tomaszów*, *Częstochowa*, *Marysin*.

3. UWAGI KOŃCOWE

Z przeprowadzonej analizy wynika, że dopełniacz jest najbardziej wielofunkcyjnym przypadkiem w polskim systemie kazualnym. W sposób ewidentny świadczy o tym fakt, że ma on odpowiedniki w postaci siedmiu różnych przypadków węgierskich. Ich ekwiwalencja, choć nie w pełni precyzyjna, jest możliwa dzięki przyimkom jako konstytutywnym komponentom przypadku. Polskie przyimki – w przeciwieństwie do węgierskich afiksów kazualnych – są wielofunkcyjne, np. za pomocą prepozycji *z(e)* oraz *do*, oddaje się dwa, a nawet trzy różne węgierskie formy kazualne. Przypadki węgierskie – w przeciwieństwie do polskich – pełnią na ogół jedną, ściśle określoną funkcję.

Z polskiego punktu widzenia najbardziej skomplikowaną kategorią w języku węgierskim jest sposób realizacji konstrukcji dzierżawczych. Wyraża się to w całkowicie odmiennym szyku składników, istnieniu morfemów dzierżawczych dodawanych do członu, oznaczającego przedmiot posiadany, a zatem zupełnie odrębnej relacji: posiadacz – przedmiot posiadany. W konstrukcjach tych ukryty jest jednak językowy obraz świata – inny w polszczyźnie i całkowicie odmienny w języku węgierskim. Na zakończenie warto jeszcze dodać, że węgierskie konstrukcje dzierżawcze – w związku ze wskazaną w analizie specyfiką – stanowią olbrzymie wyzwanie zarówno dla osób uczących się języka węgierskiego jako obcego, jak i ich nauczycieli.

LITERATURA

- BALOGH 2000a = BALOGH J. A névszórágazás. In: KESZLER B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, 2000. 183–208.
- BALOGH 2000b = BALOGH J. A névutó. In: KESZLER B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, 2000. 261–265.
- CSAPLÁROS 1963 = CSAPLÁROS I. *Zarys elementarnej gramatyki języka węgierskiego*. Warszawa–Łódź, 1963.
- DUBISZ 2003 = DUBISZ S. (red.) *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa, 2003.
- ELERT 1995 = ELERT T. *Eesti grammatika*. Tallinn, 1995.
- FODOR 2017 = FODOR I. *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Budapest, 2017.
- GRAPPIN 1956 = GRAPPIN H. *L’histoire de la flexion du nom en polonais*. Wrocław, 1956.
- HEINZ 1955 = HEINZ A. *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*. Warszawa, 1955.
- KEMPF 1978 = KEMPF Z. *Próba teorii przypadków*. Opole, 1978.
- KRZYŻANOWSKI 2013 = KRZYŻANOWSKI P. *Właściwości gramatyczne rzeczowników nieodmiennych*. Lublin, 2013.
- KURYŁOWICZ 1987 = KURYŁOWICZ J. *Studia językoznawcze*. Warszawa, 1987.

- MIODUNKA 1992 = MIODUNKA W. (red.) *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle współczesnej polszczyzny*. Kraków, 1992.
- NAGÓRKO 1996 = NAGÓRKO A. *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa, 1996.
- PERROTT 1954 = PERROTT D. V. *Teach Yourself Swahili*. London, 1954.
- POLAŃSKI 1993 = POLAŃSKI K. Aglutynacja. In: POLAŃSKI K. (red.) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993. 20.
- RILEY 1999 = RILEY T. G. *It's Alive. Grammatical Animacy in Russian, Polish, and Czech*. Seattle: University of Washington, 1999.
- SCHAAIK 2020 = SCHAAIK van G. *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford University Press, 2020.
- STEFAŃCZYK 1996 = STEFAŃCZYK W. T. *Fleksja polska. Lengyel alaktan*. Debrecen, 1996.
- STEFAŃCZYK 2007 = STEFAŃCZYK W. T. *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika: próba synchronicznej analizy morfologicznej*. Kraków, 2007.
- STOPA–GARLICKI 1966 = STOPA R., GARLICKI B. *Mały słownik suahilijsko-polski i polsko-suahilijski*. Warszawa, 1966.
- TOKARSKI 1951 = TOKARSKI J. *Zasowniki polskie. Formy, typy, wyjątki. Słownik*. Warszawa, 1951.
- VELCSOV 1991 = VELCSOV M. Alaktan. In: BENCÉDY J., FÁBIÁN P., RÁCZ E., VELCSOV M. *A mai magyar nyelv*. Budapest, 1991. 85–204.
- WAŁĘGA 1978 = WAŁĘGA S. *Suomen kielioppi*. Warszawa, 1978.
- WEINSBERG 1983 = WEINSBERG A. *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa, 1983.
- WESTFAL 1956 = WESTFAL S. *A Study in Polish Morphology. The Genitive Singular Masculine*. Glasgow, 1956.

WIESŁAW TOMASZ STEFAŃCZYK

Faculty of Polish Studies, Jagiellonian University, Kraków, Poland

The Polish Genitive in the Hungarian Comparative Perspective

Polish and Hungarian are separate languages, both genetically and typologically. Polish is an Indo-European, Slavic language that is heavily inflected, while Hungarian is a Uralic, Finno-Ugric, or more precisely, an agglutinative Ugric language that is post-positional in its form. These differences encompass all levels of the language system, especially with regard to vocabulary and morphology. The main difference between the agglutinative and inflectional linguistic types is expressed in the fact that agglutinative morphemes attached to the word root are essentially monofunctional, while inflectional morphemes accumulate several functions, e.g. in the construction *samochodach*, the ending *-ach* is also an exponent of the case (locative) and number (plural). The analogous Hungarian form *autókban* includes two morphemes: *-k-*, indicating the plural, and *-ban*, representing the case (inessive). Examples of agglutination can also be found in Polish, where they dominate the past tense and the conditional forms.

Like most Finno-Ugric languages, Hungarian is a language with a highly developed case system. Depending on the conceptualization, there are 18 to 25 cases. In Hungarian, cases are essentially monofunctional, while in general Polish, cases perform several functions simultaneously. The genitive is the most multifunctional case in the Polish case system. Evidenced of this is the fact that it has equivalents in seven different Hungarian cases, i.e. elative, illative, delative, adessive, ablative, allative, and terminative. Their equivalence, although not fully precise, is possible thanks to the prepositions acting as constitutive components of a case. However, as opposed to Hungarian affixes, Polish prepositions are multifunctional, e.g., by means of the

prepositions *z(e)* and *do*, two or even three different Hungarian cases are rendered. Hungarian affixes, which are equivalents of Polish prepositions and inflectional endings, usually have one, strictly defined function.

From the Polish point of view, the most complicated category in Hungarian is the way in which possessive structures are formed. These are expressed in a completely different order of components, the existence of possessive morphemes being added to the element denoting a possessed object, which results in a completely separate relationship: owner – possessed object. Hidden in these structures is the linguistic image of the world: different in Polish and completely separate in Hungarian. These structures pose a huge challenge for both learners of Hungarian as a foreign language and their teachers.

Keywords: genitive, case, noun, Hungarian language, Polish language, inflection, agglutination, equivalence

